

‘प्रदेश, सार्वभौमत्व आणि स्वातंत्र्य’ यांचे संरक्षण करणे हा भारताच्या सुरक्षाविषयक धोरणाचा पाया आहे. हा दृष्टिकोन जरी महत्त्वाचा असला तरी सुरक्षा ह्या संकल्पनेची व्यापकता समजण्यासाठी तो पुरेसा नाही. एका व्यापक पातळीवर सुरक्षिततेचे धोरण पाहिले तर त्यात आर्थिक, औद्योगिक व तंत्रज्ञानाचा पाया, सामाजिक व सांस्कृतिक व्यवस्थेचे एकत्रीकरण, राजकीय व्यवस्थेचे स्थैर्य व लवचीकपणा आणि राजन्याची परिणामकारकता यांचा समावेश होतो. संरक्षण धोरणात लष्करी क्षमतेचा दृष्टिकोन हा अंतर्गत धोरणाशी जोडण्याची गरज आहे. सीमा सुरक्षेसारख्या पारंपरिक संरक्षणविषयक धोरणाच्या पलीकडे जाऊन अंतर्गत सुरक्षिततेकडे देखील बघण्याचे कार्य ह्या प्रकरणात केले गेले आहे. भारताच्या अंतर्गत सुरक्षेला असणारा धोका हे राष्ट्रीय सुरक्षेसाठी एक मोठे आव्हान आहे.

‘धोके, आव्हाने आणि बदल’ यावरील संयुक्त राष्ट्रांच्या उच्चस्तरीय अभ्यास गटानेही असा दावा केला आहे की, आपत्ती किंवा धोके राष्ट्रीय सीमारेषा ओळखत नाहीत, त्या परस्परांशी जोडलेल्या असतात आणि म्हणूनच त्यांचा सामना जागतिक, प्रादेशिक आणि राष्ट्रीय पातळीवर करावा लागतो. जगाने दखल घ्यावी असे काही धोके या गटाने निदर्शनास आणून दिले आहेत.

- दारिद्र्य, संसर्गजन्य आजार आणि पर्यावरणीय न्हास यांचा समावेश असलेले आर्थिक आणि सामाजिक धोके.
- आंतरराज्य संघर्ष.
- अंतर्गत संघर्ष – ज्यामध्ये यादवी युद्ध, वंशसंहार आणि अन्य व्यापक स्वरूपाच्या अत्याचारांचा समावेश होतो.
- अण्वस्त्रे, किरणोत्सर्गी, रासायनिक आणि जैविक शस्त्रास्त्रे.
- दहशतवाद.

भारतासमोरील काही अंतर्गत सुरक्षेविषयक धोके

हा विभाग भारताच्या अंतर्गत सुरक्षेला असणाऱ्या पुढील धोक्यांवर लक्ष केंद्रित करित आहे.

१. जम्मू आणि काश्मीरमधील सीमारेषेपलीकडील दहशतवाद.
२. काही क्षेत्रातील डाव्या उग्रवाद्यांच्या अतिरेकी कारवाया.
३. दहशतवाद.
४. भारताच्या ईशान्येकडील भागात सीमापार दहशतवाद.

१. जम्मू आणि काश्मीरमधील सीमारेषेपलीकडील दहशतवाद

लडाख, जम्मू आणि काश्मीर यांच्या सीमारेषा पाकिस्तान, अफगाणिस्तान आणि चीनशी जोडलेल्या असल्याने भारतीय संघराज्यात या घटकराज्याचे विशेष महत्त्व आहे. भारत आणि पाकिस्तान तसेच भारत आणि चीन यांच्यातील जम्मू आणि काश्मीर या प्रदेशात असणाऱ्या सीमावादाचा अभ्यास तुम्ही केलेलाच आहे.

काश्मीरमधील अतिरेकी संघटना आणि भारतीय लष्कर यांच्यातील विविध स्वरूपाच्या संघर्षाविषयी तुम्ही वाचले असेलच. जम्मू आणि काश्मीरमध्ये मागील अडीच दशके दहशतवादी आणि फुटीरतावादी गटांकडून होणाऱ्या हिंसेला तोंड द्यावे लागत आहे. या हिंसक कारवायांना सीमेपलीकडून पाठिंबा मिळत आहे. राज्यातील या आक्रमकतेचे कारण म्हणजे सीमेपलीकडून होणारी दहशतवाद्यांची घुसखोरी होय. काही वेळेस पाकिस्तानच्या बाजूने होणाऱ्या घुसखोरीत वाढ होते आणि घुसखोरांना भारतीय प्रदेशात येण्यापासून रोखण्यासाठी भारतीय लष्कराला प्रतिकार करावा लागतो.

काश्मीरमध्ये असे अनेक प्रसंग घडले आहेत की जिथे अतिरेक्यांकडून लष्करावर दगडफेक करण्यासाठी स्थानिक तरुण मुलांचा वापर केला गेला. तसेच अतिरेक्यांनी अनेक शाळांना आग लावून त्या नष्ट केल्याचीही उदाहरणे आहेत. त्यांनी लष्करी दलांच्या निवासी क्षेत्रावर तसेच नागरी वस्तीवर हल्ला करून अनेक सैनिकांचा आणि नागरिकांचाही बळी घेतला आहे.

काश्मीरमधील आगीत भस्मसात झालेल्या शाळांचे छायाचित्र

केंद्रशासन आणि राज्यशासनाने सीमेपलीकडून होणारी ही घुसखोरी थांबवण्यासाठी अनेक उपाययोजना केल्या आहेत. त्या पुढीलप्रमाणे आहेत :

- सीमारेषेवर कुंपण घालणे.
- तंत्रज्ञानाच्या साहाय्याने देखरेख व नियंत्रण करण्यात सुधारणा करणे.
- गुप्तवार्ता संकलन अधिक सुधारित पद्धतीने करणे.
- स्थानिक युवकांना दहशतवादी कृत्यात सामील होण्यापासून परावृत्त करणे.

जम्मू आणि काश्मीरमधील जनतेला ज्या सामाजिक व आर्थिक समस्यांना तोंड द्यावे लागते त्या समस्यांची वेळीच दखल घेण्याचा प्रयत्न शासनाने केला आहे. हे उद्दिष्ट साध्य करण्यासाठी अर्थातच या क्षेत्रात शांतता आणि स्थैर्य राखले पाहिजे. म्हणून शासनाने सर्व समाजघटकांना निर्णय प्रक्रियेत सहभागी होण्याची संधी उपलब्ध करून दिली आहे. भारत सरकारने 'उडान' नावाची एक योजना कार्यान्वित केली असून तिचे उद्दिष्ट राज्यातील बेरोजगार युवकांमध्ये कौशल्ये निर्माण करणे व त्यांना विविध उद्योगांमध्ये रोजगार मिळवण्यासाठी सक्षम करणे असे आहे.

जम्मू आणि काश्मीरमधील लोकांचे 'स्थलांतर' हा आणखी एक महत्त्वाचा प्रश्न आहे. १९९० च्या सुरुवातीपासून या राज्यात दहशतवादी कारवाया वाढल्या. परिणामी काही शीख आणि मुस्लीम कुटुंबांसह फार मोठ्या संख्येने काश्मिरी पंडित काश्मीर खोऱ्यातून जम्मू, दिल्ली आणि देशाच्या अनेक भागात स्थलांतरित झाले. काश्मीरमधून विस्थापित झालेल्या लोकांना भारत सरकार मदत करून त्यांचे पुनर्वसन करीत आहे.

जम्मू क्षेत्रातील सीमेवरील कुंपण

२. काही क्षेत्रातील डाव्या उग्रवादद्यांच्या अतिरेकी कारवाया

डावी उग्रवादी चळवळ ही नक्षलवादी चळवळ म्हणूनही ओळखली जाते. त्यांचे मूळ तेलंगणा चळवळीत (१९४६-५१) आढळते.

तेलंगणा चळवळ : आज तेलंगणा म्हणून ओळखला जाणारा हा प्रदेश पूर्वीच्या हैद्राबाद राज्याचा भाग होता व तो नंतर भारताचे एक राज्य बनला. तेलंगणातील सरंजामदारांविरुद्धात शेतकऱ्यांनी जे बंड केले त्याला तेलंगणा चळवळ म्हटले जात असे. सरंजामी जमीन मालकांनी केलेल्या अन्यायाच्या विरोधात साम्यवादी आणि समाजवादी पक्षांनी जे प्रयत्न केले त्याची परिणती म्हणजे तेलंगणा चळवळ होय.

१९६७ मध्ये भारतातील सरंजामी पद्धतीच्या विरोधात नक्षलबारी येथे निषेधात्मक आंदोलन करण्यात आले. या निषेध आंदोलनाची सुरुवात नक्षलबारी येथून झाली म्हणून यास नक्षलवादी चळवळ असे म्हटले गेले. त्यांना 'माओवादी' असेही म्हटले जाते कारण ते माओ झेडॉंग (माओ-त्से-तुंग) यांच्या विचारसरणीचा पाठपुरावा करतात. आपल्या विचारसरणीच्या प्रसारासाठी ही चळवळ हिंसक मार्गाचा अवलंब करते. त्यातून मोठ्या प्रमाणावर जीवित आणि वित्त हानी झालेली आहे.

आज भारतीय कम्युनिस्ट पक्ष (माओवादी) हा अति डाव्या विचारसरणीचा एक महत्त्वाचा घटक आहे. या गटाने झारखंड, तेलंगणा, आंध्रप्रदेश-ओडिशा सीमेवर तसेच केरळ-कर्नाटक-तमिळनाडू या त्रिप्रदेशावर व मध्यप्रदेश-महाराष्ट्र-छत्तीसगड या तीन राज्यांना जोडणाऱ्या प्रदेशांमध्ये आपले बस्तान बसवण्याचा प्रयत्न केला आहे.

नक्षलबारी

डावी उग्रवादी विचारसरणी म्हणजे काय ?

आंध्रप्रदेशामधील पूर्वीचा पीपल्स वॉर (PW) हा गट व बिहार आणि आजूबाजूच्या प्रदेशात सक्रिय असणाऱ्या माओईस्ट कम्युनिस्ट सेंटर ऑफ इंडिया यांच्या सामिलीकरणातून २००४ मध्ये भारतीय कम्युनिस्ट पक्ष (माओवादी) अस्तित्वात आला. भारतीय कम्युनिस्ट पक्ष (माओवादी) ही एक डावी उग्रवादी विचारसरणीची संघटना असून सर्व घटक संस्थांसह तिची नोंद बेकायदेशीर कृती (प्रतिबंध) कायदा १९६७ अंतर्गत दहशतवादी संघटनांच्या सूचीमध्ये करण्यात आली आहे. या (माओवादी) कम्युनिस्ट पक्षाची वैचारिक बैठक ही सशस्त्र उठाव करून शासनसंस्था उलथवून पाडणे आहे.

३. दहशतवाद

समाजात भय निर्माण करण्याच्या उद्देशाने हिंसेचा वापर करणे किंवा हिंसेच्या वापराची धमकी देणे म्हणजे दहशतवाद होय. दहशतवादात गनिमी क्लृप्त्या वापरल्या जातात, परंतु त्या गनिमी युद्धापेक्षा वेगळ्या असतात. गनिमी सैनिक एकाच प्रदेशात कार्यरत असतात, तसे दहशतवादी एकाच ठिकाणी कार्यरत नसतात. याला asymmetric warfare (आकारहीन किंवा कोणताही आकृतीबंध नसलेले युद्ध असे म्हटले जाते,) कारण त्यांच्या हिंसक कारवायांची एकच एक पद्धत नसते. आपले स्वतःचे संरक्षण करू न शकणाऱ्या सामान्य लोकांना लक्ष्य करून समाजात भीती निर्माण करण्याचा प्रयत्न केला जातो. म्हणूनच त्याचे लक्ष्य असलेल्या गटाला सॉफ्ट टारगेट किंवा संरक्षणहीन गट असे म्हणता येईल. उदाहरणार्थ दहशतवादी गट हे बस, रेल्वे, बसस्थानके आणि रेल्वे स्थानके, चित्रपटगृहे, बाजार, गर्दीची ठिकाणे आणि मॉल्स यांना लक्ष्य करतात. हा हिंसाचार जाणीवपूर्वक आणि काही राजकीय हेतू समोर ठेवून केला जातो.

दहशतवादी साधारणतः एखाद्या अमूर्त विचारसरणी किंवा समजुतीसाठी संघर्ष करीत असतात. त्या प्रकारच्या विचारसरणीचा किंवा समजुतीचा पाठपुरावा करणाऱ्या संघटनेचा ते भाग असतात. आधुनिक काळातील दहशतवाद आंतरराष्ट्रीय स्वरूपाचा आहे. आज दहशतवादी आणि त्यांच्या संघटना वेगवेगळ्या देशांत दहशतवादी कृत्ये करीत आहेत.

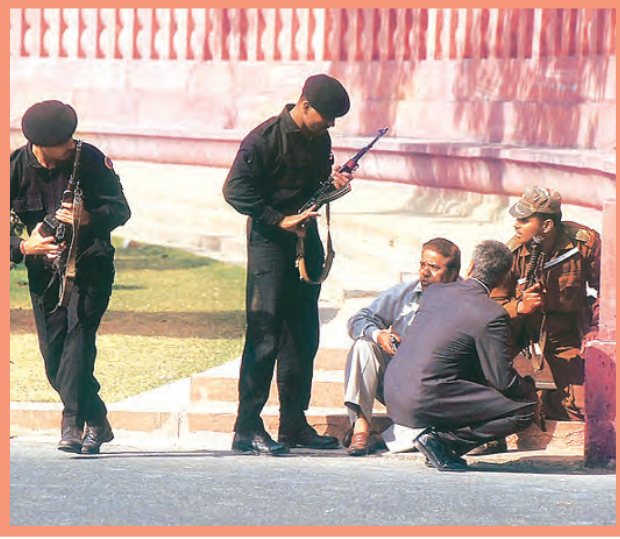
आंतरराष्ट्रीय पातळीवरील दहशतवादी हल्ल्यांची काही उदाहरणे

- अमेरिकेतील दहशतवादी हल्ला जो ९/११ चा दहशतवादी हल्ला म्हणून ओळखला जातो. ११ सप्टेंबर २००१ रोजी झालेल्या या हल्ल्यात अमेरिकेतील न्यूयॉर्क येथील World Trade Center आणि वॉशिंग्टन डी. सी. येथील पेंटागॉन नष्ट करण्यासाठी दहशतवाद्यांनी विमानांचा वापर केला.

- ii. २०१५ मध्ये बाली (इंडोनेशिया) येथे दहशतवाद्यांनी आत्मघातकी बाँम्बहल्ले सलग रीतीने घडवून आणले. दक्षिण बाली येथील जिम्बरन बीच रिसॉर्ट आणि कुटा अशा दोन पर्यटन ठिकाणी बाँम्बस्फोट झाला.
- iii. २०१५ मध्ये फ्रान्समधील पॅरिस आणि शहराच्या उत्तरेकडील उपनगरात फुटबॉलचा सामना चालू असताना तीन अतिरेक्यांनी आत्मघातकी हल्ले केले. त्यानंतरही त्यांच्याकडून अनिर्बंध गोळीबार चालूच राहिला, कॅफे आणि हॉटेल्स यांनाही आत्मघातकी हल्ल्याचे लक्ष्य करण्यात आले.
- iv. २०१७ मध्ये इंग्लंड येथे लंडन ब्रिज या ठिकाणी एक हल्ला झाला, त्यात एका मोटारीने रस्ता सोडून लंडन ब्रिजवरील अनेक पादचाऱ्यांना ठार केले. मोटारीची धडक झाल्यानंतर दहशतवाद्यांनी जवळील बरो बाजारपेठेत घुसून हॉटेल आणि पबजमधील लोकांना भोसकले.

भारतातील काही दहशतवादी हल्ले

- i. **भारताच्या संसदेवरील हल्ला :** १३ डिसेंबर २००१ रोजी, लष्करे तोयबा आणि जैश-ए-महमद या दहशतवादी संघटनांच्या दहशतवाद्यांनी भरपूर शस्त्रास्त्रांसह नवी दिल्ली येथे संसदेच्या परिसरात बेछूट गोळीबार केला.
- ii. **मुंबई येथील हल्ला :** २६ नोव्हेंबर २००८ मध्ये मुंबई येथे एकापाठोपाठ सलग रीतीने दहशतवादी हल्ले करण्यात आले. छत्रपती शिवाजी महाराज रेल्वे टर्मिनल, ओबेरॉय ट्रायडेंट आणि ताज पॅलेस हॉटेल्स, मेट्रो सिनेमा, लिओपोल्ड कॅफे, कामा हॉस्पिटल, नरीमन हाऊस या ठिकाणांचा समावेश या हल्ल्यांमध्ये होता. हा दहशतवादी हल्ला लष्करे तोयबा या पाकिस्तानातील संघटनेच्या सदस्यांनी घडवून आणला होता.

संसदेवरील हल्ला

मुंबई हल्ला

दहशतवादापासून स्वतःचा बचाव कसा करता येईल?

दहशतवादाविरोधीचा लढा हा सर्वांच्या एकत्रित प्रयत्नांमधून झाला पाहिजे. त्यातील एक महत्त्वाचा भाग म्हणजे उत्तम शासन व्यवस्था होय. उत्तम शासन व्यवहारामुळे शासनाच्या सर्व सेवा आणि सुविधा गरजवंतांपर्यंत पोहोचवण्याची हमी मिळते. त्यांच्या आशा आकाक्षांची पूर्तताही होते. त्यामुळे दहशतवादाच्या दिशेने जाण्याचा त्यांचा कल कमी होतो. गुप्तहेरखाते आणि कायद्याची अंमलबजावणी करणाऱ्या यंत्रणांनी दहशतवादी हल्ल्यांचा आधीच अंदाज घ्यावा, ते शोधून त्यांचा पाठपुरावा म्हणून हल्ले घडण्यापूर्वीच ते नष्ट करण्याचा प्रयत्न केला पाहिजे. कोणत्याही प्रकारच्या दहशतवादी

कृत्यांना पाठिंबा मिळणार नाही यासाठी नागरी समाजानेही प्रयत्न केले पाहिजेत. सर्वसामान्यांमध्ये अशा धोक्यांसंबंधी व ते कसे हाताळावयाचे याबाबत जागरूकता निर्माण करणे आवश्यक आहे. आपल्या परिसरात संशयास्पद व्यक्ती, वस्तू, बॅग इ. आढळल्यास जवळच्या पोलीस चौकीत माहिती द्यावी तसेच भीती किंवा लालसेपोटी दहशतवादी कृत्ये करणाऱ्यांना प्रोत्साहन देऊ नये किंवा मदत करू नये.

४. भारताच्या ईशान्येकडील भागात सीमापार दहशतवाद

ईशान्य क्षेत्रात पुढील राज्यांचा समावेश होतो- अरुणाचल, आसाम, मणिपूर, मेघालय, मिझोराम, नागालँड, सिक्कीम आणि त्रिपुरा. दोनशेपेक्षा अधिक वांशिक गट असलेला, स्वतःची निश्चित अशी भाषा, लिपी आणि सामाजिक व सांस्कृतिक ओळख असलेला हा प्रदेश आहे. बांग्लादेश, भूतान, म्यानमार व चीनची सीमा रेषा असलेला हा प्रदेश सामरिक दृष्ट्या महत्त्वाचे स्थान बाळगून आहे.

वेगवेगळ्या वांशिक गटांनी आणि लढाऊ संघटनांनी विभिन्न प्रकारच्या मागण्या केल्याने येथील सुरक्षाविषयक परिस्थिती गुंतागुंतीची झाली आहे. एका दुर्गम आणि अविकसित प्रदेशातील ह्या पीडित जनतेमध्ये आपल्याकडे दुर्लक्ष केल्याची भावना आहे. तेथे उठाव होण्याचे हे एक मुख्य कारण आहे. त्यांच्या उठावांना चीनचा पाठिंबा आहे. तसेच हे बंडखोर गट म्यानमार व बांग्लादेशात आश्रय घेताना दिसतात. या क्षेत्रातील काही मुख्य बंडखोर गट : युनायटेड लिबरेशन फ्रंट ऑफ आसाम, नॅशनल डेमॉक्राटिक फ्रंट ऑफ बोरोलँड, मिझो नॅशनल फ्रंट, नॅशनल सोशलिस्ट कौन्सिल ऑफ नागालँड आणि कारबी पिपल्स लिबरेशन टायगर्स.

ह्या प्रदेशासाठी सल्लागार म्हणून १९७२ मध्ये नॉर्थ इस्ट कौन्सिलची निर्मिती केली गेली. हे कौन्सिल आज उत्तर पूर्व क्षेत्राच्या प्रादेशिक विकासाचे नियोजन करते. येथे सामाजिक व आर्थिक क्षेत्रात विकास व्हावा यासाठी या कौन्सिलने अनेक पायाभूत तसेच सामाजिक उपक्रम राबवले आहेत.

लष्कराचे अंतर्गत सुरक्षा संदर्भात कार्य

भारताच्या राष्ट्रीय एकात्मतेला बाह्य व अंतर्गत अशा अनेक आव्हानांना सामोरे जावे लागले आहे. कायदा व सुव्यवस्था राखण्यासाठी तसेच नैसर्गिक आपत्तींच्या वेळेस अत्यावश्यक सुविधा चालू ठेवण्यासाठी लष्कराला पाचारण केले गेले आहे. अंतर्गत सुरक्षा राखण्याचे कार्य हे प्राथमिकतः पोलीस दलाचे असते, परंतु काही गंभीर परिस्थितीत सरकारला लष्कर तैनात करावे लागते. काश्मीर तसेच ईशान्य राज्यात सुरक्षा राखण्यासाठी शासनाने लष्कराची मदत घेतली आहे.

लष्कर जेव्हा नागरी व्यवस्थेला मदत करते तेव्हा ती काही नियमांच्या अंतर्गत केली जाते. हे नियम पुढील तत्वांवर आधारित आहेत : आवश्यकता, बळाचा न्यूनतम वापर, तटस्थता आणि सद्भावना. याचाच अर्थ, लष्कराच्या कोणत्याही कार्याला योग्य समर्थन असण्याची गरज आहे. तसेच कार्य करताना कमीत कमी बळाचा वापर केला जावा. लष्करी अधिकाऱ्याने बळाचा वापर करताना तेथील परिस्थितीची जाण आणि त्या योग्य असा निर्णय घेण्याची गरज आहे. लष्कराने कोणत्याही संघर्षात हस्तक्षेप करताना, विशेषतः धार्मिक किंवा जातीय संघर्षात, कोणाचीही बाजू घेणे गैर आहे. ही सर्व तत्वे त्यांनी सद्भावनेच्या आधारे पाळणे गरजेचे असते.

आपण लष्करी ध्वजसंचलनाबाबत (फ्लॅग मार्च) ऐकले आहे का ?

एखाद्या हिंसक दंगलीच्या वेळेस अराजकता निर्माण झाली असेल आणि स्थानिक पोलीस आणि निमलष्करी दलाला ही परिस्थिती हाताबाहेर गेल्याची जाणीव झाली असेल अशा वेळेस तेथे शांतता प्रस्थापित करण्यासाठी लष्कराला पाचारण केले जाते. अशा वेळेस लष्कर रस्त्यांवर ध्वज संचलन करून आपले अस्तित्व दाखवून देते, जेणेकरून शांतता व सुव्यवस्था निर्माण करण्यासाठी ते सज्ज असल्याचे दर्शवले जाते.

१. जम्मू आणि काश्मीर येथे सक्रिय असलेल्या काही दहशतवादी गटांची नावे व त्यांच्या नेत्यांची नावे लिहा.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

२. भारतातील कोणत्याही दहशतवादी हल्ल्यासंबंधी वृत्तपत्रात प्रसिद्ध झालेली बातमी चिकटवा आणि वर्गात त्यावर चर्चा करा.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

३. भारताच्या नकाशावरील नक्षलग्रस्त प्रदेश दाखवणारा 'रेड कॉरिडॉर' पहा. त्या रेड कॉरिडॉरमध्ये येणारे महाराष्ट्रातील जिल्हे शोधा.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

४. शांततेच्या मार्गांनी प्रश्न सुटतात का? आपल्या मागण्यांच्या पूर्ततेसाठी हिंसक मार्गाचाच अवलंब करणे आवश्यक असते का? या विषयावर चर्चा करा व मुद्दे लिहा.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

५. आंतरराष्ट्रीय दहशतवादी हल्ल्यांची उदाहरणे लिहा.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

६. दहशतवादी हल्ले झाल्यास कोणत्या प्रकारची खबरदारी घ्यावी याची यादी करा.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

